

Violetta Krawczyk

Stan badań nad folklorem Łodzi i regionu

Prace Polonistyczne Studies in Polish Literature 30, 223-233

1974

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

VIOLETTA KRAWCZYK

STAN BADAŃ NAD FOLKLOREM ŁODZI I REGIONU

I. SPECYFIKA REGIONU ŁÓDZKIEGO

Województwo łódzkie w swych obecnych granicach jest terenem przejściowym między obszarami stanowiącymi wielkie regiony historyczne: Wielkopolską, Mazowszem, Małopolską, Pomorzem i Śląskiem, odróżniającymi się wzajemnie własną specyfiką społeczną, gospodarczą, kulturalną i językową.

Województwo łódzkie rozciąga się na obszarze dawnej ziemi wieluńskiej, dawnego Łęczyckiego i Sieradzkiego oraz Mazowsza Rawskiego. Odrębność tych ziem, utrwalona podziałami administracyjnymi sięgającymi XIV wieku¹ została zachwiana wskutek nowych podziałów, jakie wytworzyła sytuacja rozbiorowa. W 1793 r. niemal całe terytorium dzisiejszego woj. łódzkiego przeszło w ręce pruskie, stanowiąc część Prus Południowych. Po trzecim rozbiorze w 1795 r. teren ten znalazł się w granicach administracyjnych dwóch departamentów: warszawskiego i kaliskiego. W czasach Księstwa Warszawskiego zachował się ten podział z niewielkimi zmianami, a w okresie Królestwa Polskiego omawiany obszar podzielony został między województwo mazowieckie i kaliskie. W 1837 r. oba departamenty przemianowano na gubernie, które z kolei połączone zostały w jedną jednostkę administracyjną — gubernię warszawską. W 1866 r. mocą ukazu carskiego teren obecnego woj. łódzkiego znalazł się w ramach trzech guberni: piotrkowskiej, kaliskiej i warszawskiej².

Dopiero po uzyskaniu niepodległości ustanowiono (w 1919 r.) po raz pierwszy województwo łódzkie jako jednostkę administracyjną, którą zresztą w 1938 r. pozbawiono zachodnich powiatów na rzecz woj. poznańskiego, w zamian przydając jej kilka powiatów z woj. warszawskiego i kieleckiego. W okresie okupacji hitlerowskiej województwo łódzkie przestało całkowicie istnieć;

¹ S. Zajączkowski, *Studia nad terytorialnym formowaniem ziemi łęczyckiej i sieradzkiej*, Łódź 1951; R. Rosin, *Rozwój polityczno-terytorialny Łęczyckiego, Sieradzkiego i Wieluńskiego do przelotu XIV i XV w.*, „Rocznik Łódzki” 1970, t. 14/17, s. 227—304.

² A. Stebelski, *Przeszłość administracyjna ziem województwa łódzkiego*, „Rocznik Oddziału Łódzkiego Pol. Tow. Hist.” 1928, t. 1.

część zachodnia została bezpośrednio wcielona do Rzeszy, zaś wschodnią włączono do tzw. Generalnej Guberni³.

Po II wojnie światowej przeprowadzano jeszcze kilkakrotnie korekty granic woj. łódzkiego i jego powiatów⁴. Według ostatnich ustaleń (z 1968 r.) woj. łódzkie składa się z 16 powiatów: bełchatowskiego, brzezińskiego, kutnowskiego, łęczyckiego, łaskiego, łowickiego, łódzkiego, pajęczańskiego, poddębickiego, piotrkowskiego, rawskiego, radomszczańskiego, skierniewickiego, sieradzkiego, wieluńskiego i wierzuszwoskiego.

Przeszłość administracyjna ziem woj. łódzkiego odegrała nie małą rolę w kształtowaniu się świadomości regionalnej mieszkańców tych terenów⁵. Natomiast rozwój gospodarczy, społeczny i kulturalny obecnego woj. łódzkiego przechodził w ciągu wieków okresy rozkwitu i upadku uwarunkowane różnymi czynnikami dziejowymi.

Radykalne zmiany w życiu kulturalnym i gospodarczym omawianego terenu nastąpiły dopiero w XIX wieku. Daje się zaobserwować rozwój miast, które po okresie długiej stagnacji rozbudowują się, powiększają liczbę mieszkańców, włączają w nurt nowoczesnego życia gospodarczego. Łódź, Zgierz, Pabianice stają się ważnymi ośrodkami przemysłu włókienniczego. Łódź awansuje do rangi wielkiego ośrodka miejskiego; rozwijający się bujnie organizm miejski wchłania okoliczne wsie, przekształcając ich mieszkańców (bezrolnych i małorolnych chłopów) w robotników. Poza przemysłem włókienniczym rozwija się przemysł spożywczy, a także handel i rzemiosło. Żywiłowy rozwój przemysłu sprawia, że teren ten staje się najlepiej rozwiniętym pod względem gospodarczym rejonem Królestwa Polskiego⁶.

Rozwój przemysłowy nowego regionu administracyjnego nie pozostał bez wpływu na wieś, miasta stanowiły bowiem doskonałe rynki zbytu produktów rolnych i hodowlanych. Zauważyć można ogólną poprawę stopy życiowej mieszkańców miast, jak również i częściową ludności wiejskiej, ponieważ wielowiekowy proces izolacji wsi załamał się pod wpływem licznych i nieuniknionych kontaktów wsi z miastem. Dynamiczny zaś rozwój Łodzi spowodował, że miasto to powoli dystansowało Piotrków, który był w I poł. XIX w. centrum życia gospodarczego i kulturalnego na tym obszarze.

³ M. B a n d u r k a, *Zmiany terytorialne i administracyjne woj. łódzkiego*, „Rocznik Łódzki” 1970, t. 14/17, s. 35—38.

⁴ Tamże, s. 38—48.

⁵ Np. ludność wschodnich peryferii woj. łęczyckiego, znajdujących się w okresie Królestwa Kongresowego w obrębie województwa mazowieckiego poczęła uważać się za Mazurów, choć był to teren historycznie należący do Wschodniej Wielkopolski.

⁶ G. M i s s a l o w a, *Studia nad powstawaniem łódzkiego okręgu przemysłowego 1815—1870*, Łódź 1964.

Mimo niewątpliwego wpływu miast na rozwój ośrodków wiejskich omawianego terenu, ewolucja gospodarcza wsi⁷ dokonywała się w sposób bardziej powolny i całkowicie odmienny, co było uwarunkowane rozwojem układów historycznych i społecznych oraz — utrwalonymi tradycjami — obyczajami. Wsie omawianych terenów cechowała w XIX w. zbliżona struktura gospodarcza i społeczna. Oczywiście tereny północne obecnego woj. łódzkiego, które posiadały urodzajniejsze gleby szybciej się modernizowały, a sytuacja chłopstwa na tych obszarach ulegała ewidentnej poprawie w przeciwieństwie do wsi Wieluńskiego czy Radomszczańskiego, gdzie piaszczyste grunty utrudniały produkcję rolną. Z całego obszaru woj. łódzkiego wyróżnia się jaskrawie teren dawnego Księstwa Łowickiego (wcześniej — dobra arcybiskupstwa gnieźnieńskiego) ze względu na inną strukturę wsi, znacznie lepszą sytuację materialną i społeczną ludności chłopskiej oraz ze względu na fakt, iż zniesiono tu pańszczyznę znacznie wcześniej niż na innych terenach.

Rekapitułując, teren obecnego woj. łódzkiego nie stanowi jednolitego regionu kulturowego, tym niemniej obecnie bywa określany jako ziemia łódzka, czy region łódzki. W tym kontekście jest to okręg przemysłowy, kształtujący się na przestrzeni ponad stu lat, wchłaniający i oddziaływający na regiony terytorium dawnego województwa łęczyckiego, sieradzkiego i ziemi wieluńskiej, a częściowo również i dawnego województwa rawskiego.

Cechą charakterystyczną jest przemożny wpływ Łodzi na cały obszar. Jest to miasto, które w pierwszym etapie swego burzliwego rozwoju przemysłowego tysiącrotnie zwiększyło liczbę ludności, wchłaniając przede wszystkim bezrolną ludność wiejską ziem okolicznych, a także przybyszów obcych etnicznie i narodowościowo. Podczas gdy w 1810 r. liczba mieszkańców Łodzi wynosiła tylko 514 osób, w 1914 r. stan ludności wynosił już ponad 500 tysięcy⁸. Już choćby ten fakt świadczy, że musiały istnieć wzajemne wpływy i kontakty między robotnikami łódzkimi a ich rodzinami we wsi, między Łodzią a całym okolicznym obszarem. Tak więc wzajemne oddziaływanie i przenikanie różnych grup etnicznych omawianego obszaru, wpływ dynamicznie rozwijającej się Łodzi, ogromne przeobrażenia gospodarcze tego terenu, migracje ludnościowe stwarzają dogodną sytuację, by omawiany obszar stał się z czasem regionem kulturowym o odrębnej specyfice.

⁷ B. Baranowski, *Gospodarstwo chłopskie i folwarczne we Wschodniej Wielkopolsce w XVIII w.*, Warszawa 1958; J. Topolski, *Gospodarstwo wiejskie w dobrach arcybiskupstwa gnieźnieńskiego od XVI do XVIII wieku*, Poznań 1958.

⁸ R. Kaczmarek, *Zarys historii miasta, [w:] Łódź w latach 1945—1960*, Łódź 1962, s. 7—13.

II. STAN BADAŃ I POSTULATY

Specyfika kulturowa Polski środkowej, a więc i regionu łódzkiego przez długi czas wpływała hamująco na zainteresowanie się jej stanem posiadania folklorystycznego badaczy, preferujących penetrację regionów bardziej zwartych kulturowo i etnicznie, a zatem atrakcyjniejszych.

Pierwsze próby umieszczenia w zbiorach folklorystycznych tekstów ustnej twórczości ludu związanych z interesującym nas regionem łódzkim należy odnieść do połowy XIX wieku. Okres ten obfituje w romantyczne edycje bajek i podań ludowych zapisanych przez K. W. Wójcickiego⁹, R. Berwińskiego¹⁰, R. Zmorskiego¹¹ i innych. Większość tych zbiorów obciążona była zależnymi od fantazji edytora interpolacjami, nieścisłościami etnograficznymi i innymi błędami. Autorzy bowiem traktowali prymitywną twórczość ludu jako surowiec godny „obróbki” literackiej¹². Zmieniali tedy zasłyszane szczegóły, mieszały wątki i motywy, dobudowywali schematy konstrukcyjne, wypaczali morały, mieszały epikę z liryką, a nawet popełniali plagiaty, czerpiąc wątki z obcych wzorów.

Dopiero druga połowa XIX w. przynosi edycje pieśni, podań, bajek i przysłów ciekawsze literacko i poprawniejsze. Wśród tych licznych dziewiętnastowiecznych zbiorów znalazła się zaledwie niewielka ilość przekazów — pomijając te, które mają zasięg ogólnopolski — co do których proveniencji mamy pewność, że pochodzą z terenu dzisiejszego województwa łódzkiego lub że jego dotyczą¹³.

⁹ K. W. Wójcicki, *Klechdy, starożytne podania i powieści ludu polskiego i Rusi*, t. 1 i 2, Warszawa 1837.

¹⁰ R. Berwiński, *Powieści wielkopolskie*, Wrocław 1840.

¹¹ R. Zmorski, *Podania i baśni ludu w Mazowszu z dodatkiem kilku szląskich i wielkopolskich*, Wrocław 1852; tenże, *Domowe wspomnienia i powiastki*, Warszawa 1854.

¹² I. Kraszewski, *Słowo o obrabianiu podań gminnych*, „Tygodnik Petersburski” 1839, II, s. 559—560; tenże, *O obrabianiu podań gminu i użyciu ich w sztuce (artykuł wtóry)*, tamże 1840, I, s. 147—148; tenże, *Studia literackie*, Wilno 1842, s. 288 (Rozdział VII O podaniach gminu).

¹³ O. Kolberg, *Dzieła wszystkie* (reedycja), Wrocław (1961—): t. 22 (*Łęczyckie*), t. 46 (*Kaliskie i Sieradzkie*), t. 21 (*Radomskie II*), t. 25 (*Mazowsze II*); J. Grajner, *Podarunek dla ludu naszego. Podania, powiastki, pieśni i bajki. Książeczka I* [Warszawa 1862], *Książeczka II* [Warszawa 1863]; tenże, *Legends, powiastki i pieśni*, Warszawa 1893; tenże, *Zapiski etnograficzne z okolic Wielunia i Radomska*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej”, t. 4; tenże, *Notatki o wsi Topoli (powiat łęczycki, gubernia kaliska)*, „Lud”, t. 17; S. Adalberg, *Księga przysłów, przypowieści i wyrażań przysłowiowych polskich*, Warszawa 1889—1894; M. Rawita-Witanowski, *Podania o śpiącym wojsku*, „Lud”, t. 9; tenże, *Z rodzinnej niwy*, „Wisła”, t. 7; tenże, *Monografia Łęczycy*, Kraków 1898; tenże, *Wspomnienia o starym Piotrkowie Trybunalskim*,

Wiele publikacji opowieści, pieśni i przysłów z terenu dzisiejszego woj. łódzkiego rozproszonych było w „Zbiorze Wiadomości do Antropologii Krajowej”, „Ludzie”, „Wisła”, „Przyjacielu Ludu”, „Bibliotece Warszawskiej”, „Tygodniku Ilustrowanym”, „Gazecie Świętecznej”, „Zorzy”, a także w prasie regionalnej: piotrkowskim „Tygodniu”, „Kaliszaninie Polskim”, „Gazecie Kaliskiej”.

W omawianym okresie prace badawcze nie były adekwatne do wielkiej ilości prac zbierackich. Sytuacja ta niewiele zmieniła się po 1905 r., kiedy to Seweryn Udziela apelował do zbieraczy, aby swe wysiłki skupili bardziej na opracowaniach i komentarzach, zwłaszcza w odniesieniu do opowieści ludowych¹⁴. Zauważyć jednakże należy pierwsze próby oceny dorobku kolekcjonerów pieśni, przysłów, bajek, podań¹⁵ — ukazało się wówczas zaledwie kilka opracowań¹⁶. Miały one charakter ogólniejszy i bezpośrednio nie dotyczyły przekazów folklorystycznych z terenu dzisiejszego woj. łódzkiego.

Radykalna zmiana w dziedzinie porządkowania źródeł folklo-

Piotrków 1910; J. Szaniawski, *O dawnym województwie sieradzkim*, „Biblioteka Warszawska”, 1851; I. Piątkowska, *Zamek sieradzki w historii i powieści ludowej*, „Lud”, t. 7; taż, *W sprawie piosenek i zabaw dziecięcych*, „Lud”, t. 8; taż, *Z życia ludu wiejskiego w ziemi sieradzkiej*, „Wisła”, t. 3; taż, *Cztery bajki z okolic Sieradza*, „Wisła”, t. 17.

¹⁴ „Zauważyć jeszcze wypada, że literatura nasza wykazuje mniej więcej 6000 opowiadań ludowych, a zatem opracowanie całego materiału wymagać będzie wiele pracy i czasu [...] A przecież tak długo czekać nie powinniśmy, czekać nie możemy”. S. Udziela, *O potrzebie zestawienia i uporządkowania opowiadań ludowych*, „Lud” 1905, t. 11, s. 393.

¹⁵ Jan Karłowicz w przedmowie do II wydania *Pieśni i baśni ludu w Mazowszu* R. Zmorskiego, Warszawa 1902, s. 7 pisał: „Dzisiaj wszelkie podmalowywanie podania ludowego poczytujemy za grzech śmiertelny, idziemy wszyscy za prawidłem, aby ani z baśni, ani z pieśni «słowa nie wyrzucić», wymagamy zachowania nawet gwary, w której była opowiedziana; domagamy się podania miejsca, daty i nazwiska osoby opowiadającej. Porównując jednak kliwie gadulstwo Wójcickiego i Berwińskiego, którem rozwadniali osnowę bajek ludowych, przyznać należy słuszność Zmorskiemu, że był daleko wstrzemięźliwszy od nich w «obrabianiu»: baśń jego znacznie bliższa jest formą wiejskiej gadki i nie nudzi nienaturalnością. Styl jej wszakże jest nie ludowy, literacki”.

¹⁶ Z dziedziny pieśni ludowej i paremiologii na uwagę zasługują prace J. St. Bystronia: *Pieśni ludu polskiego*, Kraków 1924; *Artyzm pieśni ludowej*, Poznań 1921; *Historia w pieśni ludu polskiego*, Kraków 1925; *Przystawia polskie*, Kraków 1933.

Prozie ludowej poświęcono następujące większe prace: J. St. Bystronia, *Megalomania narodowa*, Warszawa 1935; J. Krzyżanowski, *Romans polski wieku XVI*, Lublin 1934; tenże, *Paralele. Studia porównawcze z pogranicza literatury i folkloru*, Warszawa 1935.

Tekstami ludowymi zajmowali się również językoznawcy K. Nitsch i F. Lorentz. Pod kątem zaś stylizacji literackiej usną twórczością ludową — I. J. Kraszewski, H. Sienkiewicz, J. Kasprówicz, W. Orkan, K. Przerwa-Tetmajer.

rystycznych nastąpiła dopiero po II wojnie światowej, zapoczątkowana wydaniem znakomitego dzieła Juliana Krzyżanowskiego pt. *Polska bajka ludowa w układzie systematycznym*¹⁷. Wzoru-jąc się na systemie Aarne-Thompsona podsumował Krzyżanowski dorobek zbieraczy i wyczerpująco zinwentaryzował materiały dotąd drukowane, wypełniając tym samym wielką lukę naszej nauki.

Równocześnie z dążeniem do uporządkowania stanu folklorystyki polskiej¹⁸, z reedycjami monumentalnych zbiorów dziewiętnastowiecznych badaczy¹⁹ rozwijała się równolegle tendencja dopełniającego i weryfikującego zbieractwa terenowego, czemu dali wyraz nie tylko liczni miłośnicy-regionaliści, ale przede wszystkim instytucje specjalistyczne. Wzrosło również zainteresowanie folklorem Polski centralnej i województwa łódzkiego²⁰.

Materiały folklorystyczne gromadzone na terenie ziemi łódzkiej, znalazły odzwierciedlenie w licznych pracach przyczynkarskich publikowanych na łamach „Literatury Ludowej”²¹, „Prac Polonistycznych”²², „Łódzkich Studiów Etnograficznych”²³, a tak-

¹⁷ J. Krzyżanowski, *Polska bajka ludowa w układzie systematycznym*, cz. I: *Bajka zwierzęca*, cz. II: *Bajka magiczna*, Warszawa 1947; rec., *Wod.: „Wiedza i Życie”* 1949, nr 1, s. 116—118.

¹⁸ J. Krzyżanowski, *Mądrzej głowie dość dwie słowie*, t. 1 i t. 2, Warszawa 1958; *Literatura, komparatystyka, folklor*, pod red. M. Bokszczanin, S. Frybesa, E. Jankowskiego, Warszawa 1968; *Słownik folkloru polskiego*, pod red. J. Krzyżanowskiego, Warszawa 1965; *Dzieje folklorystyki polskiej 1800—1863*, pod red. H. Kapelańskiego i J. Krzyżanowskiego, Wrocław—Warszawa—Kraków 1970; C. Hernas, *W kalinowym lesie*, t. 1 i t. 2, Warszawa 1965.

¹⁹ O. Kolberg, *Dzieła wszystkie*, Wrocław (1961—); *Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich*, pod red. J. Krzyżanowskiego, t. 1 i t. 2, Warszawa 1969.

²⁰ Zinstytucjonalizowane badania nad folklorem województwa łódzkiego prowadzili historycy, etnografowie i poloniści skupieni wokół katedr UŁ, a także Państwowy Instytut Sztuki PAN, Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi oraz muzea regionalne.

²¹ Zeszyty poświęcone zostały: ziemi łowickiej (1961, nr 1—2), Sieradzkiemu i Łęczyckiemu (1962, nr 1—2) oraz ziemi piotrkowskiej (1962, nr 3) i Opoczyńskiemu (1966, nr 2—3). Materiały folklorystyczne z ziemi rawskiej opublikował Z. Skwarczyński, *Pieśni rawskie*, „Literatura Ludowa” 1961, nr 1—2.

²² S. Skwarczyńska, *Regionalizm a główne kierunki teorii literatury*, „Prace Polonistyczne” 1937, seria I; Z. Hajkowski, *Boruta w literaturze pięknej. Rzecz o regionalnym motywie literackim*, tamże; B. Baranowski, *Echa dawnych zwyczajów prawnych w „Chłopach” Reymonta*, tamże 1948, seria IV; A. Kowalska, *Wyprawa do Ameryki. Quodlibet z żywych obrazów miasta Łodzi Wiktora Dłużniewskiego*, tamże 1969, seria XXV; V. Krawczyk, *Rekonosans folklorystyczny w powiecie rawskim*, tamże 1969, seria XXV; taż, *Walory etnograficzne i folklorystyczne powieści J. Gałaja „Mystkowice wioska mała...”*, tamże 1970, seria XXVI; taż, *Z terenowych badań folklorystycznych w woj. łódzkim*, tamże 1972, seria XXVIII.

że w „Pracach i Materiałach Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”²⁴, w „Zeszytach Naukowych UŁ”²⁵ i w „Pracach i Materiałach Etnograficznych”²⁶. Nie wspominamy tu o drobnych, rozrzuconych na łamach prasy regionalnej („Gazeta Ziemi Piotrkowskiej”, „Ziemia Łęczycka”) publikacjach poświęconych folklorowi, ponieważ znakomita część tych notat ma charakter popularny i nie może być uznana za odpowiedni materiał źródłowy i dokumentacyjny.

Dorobek zbieracki stanu posiadania przekazów folklorystycznych ziemi łódzkiej skomentowany został już po większej części w kilku artykułach sumujących opracowania przyczynkarskie²⁷. W tym miejscu pozostaje nam jedynie stwierdzenie, że poza kilkoma większymi pracami interpretacyjnymi bądź to popularnymi antologiami²⁸ popartymi szeroką bazą źródłową, odczuwa się

²³ J. Śmiałowski, *Problematyka społeczna okresu pańszczyźnianego w pieśniach i przysłowiach okręgu łódzkiego*, „Łódzkie Studia Etnograficzne” 1961, t. 3; B. Baranowski, *Ludowa tradycja o złym panu Warszawskim*, tamże 1964, t. 6; G. Adamczewska, *Echa wspomnień o dawnym zbiegostwie chłopów w pieśniach ludowych z terenu woj. łódzkiego*, tamże 1965, t. 7; G. Woźniczko, *Zródła legend o Górze św. Genowefy w pow. Pajęczno*, tamże 1966, t. 8; J. Sobieska, *Folklor muzyczny w granicach woj. łódzkiego*, tamże 1969, t. 11; V. Krawczyk, *Opowieści ludowe o Anielskiej Górze pod Rawą Maz.*, tamże 1970, t. 12.

²⁴ I. Lechowa, *Szopka — widowisko obrzędowe*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi” 1963, seria etn. nr 7; J. P. Dekowski, *Weselny repertuar pieśniowy...*, tamże 1968, seria etn. nr 12; tenże, *Przyczynki do folkloru dziecięcego*, tamże 1967, seria nr 11; tamże 1970 seria nr 14, (cały tom poświęcony folklorowi ziemi łódzkiej); V. Krawczyk, *Konflikty między dawną administracją dworską a gromadą w folklorze z terenu obecnego woj. łódzkiego*, tamże 1972, seria nr 16; taż, *Pan a dziewczyna wiejska w folklorze z terenu obecnego woj. łódzkiego*, tamże 1973, seria nr 17.

²⁵ V. Krawczyk, *Motyw dobrego i złego pana w literaturze ludowej z terenu obecnego woj. łódzkiego*, „Zeszyty Naukowe UŁ” 1971, seria I, z. 81; taż, *Wspomnienia pańszczyzny w świetle materiałów folklorystycznych z terenu obecnego woj. łódzkiego*, tamże 1972, z. 90.

²⁶ J. P. Dekowski, *Pasterstwo nad Pilicą*, „Prace i Materiały Etnograficzne” 1959, t. 13.

²⁷ I. Lechowa, *Stan badań nad folklorem ziemi łódzkiej w latach 1945—1964*, „Literatura Ludowa” 1964, nr 4—6, s. 206—215; V. Krawczyk, *Z badań nad opowieściami ludowymi ziemi łódzkiej (cz. I, Stan badań)*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi” 1970, seria etn. nr 14, s. 105—131. Por. również: D. Świrko, W. Jankowerny, *Materiały do bibliografii folkloru łowickiego za lata 1945—1960*, „Literatura Ludowa” 1961, nr 3; ciż, *Materiały do bibliografii ziemi sieradzkiej i łęczyckiej za lata 1945—1961*, tamże 1962, nr 1—2.

²⁸ J. Grodzka, *Legendsy łęczyckie*, Łódź 1960; B. Baranowski, *Życie codzienne między Wartą a Pilicą w XIX wieku*, Warszawa 1969; V. Krawczyk, *Echa konfliktów klasowych w folklorze dawnej wsi z terenu obecnego woj. łódzkiego*, Łódź 1972 (maszynopis pracy doktorskiej w Bibliotece UŁ).

wyraźnie brak monograficznych ujęć gatunków folklorystycznych występujących na omawianym terenie, brak większych analiz przekrojowych całych bloków tematycznych oraz syntetycznych opracowań relacji: literatura ustna regionu — literatura piękna związana z regionem (poza nielicznymi wyjątkami²⁹). Są to najpilniejsze postulaty, wymagające rychłej realizacji.

O ile folklor ziemi łódzkiej wymaga opracowań dopełniających, o tyle folklor miejski Łodzi jest dziedziną bardzo słabo spektrowaną. Sytuacja ta wynika już to z braku regularnie prowadzonych empirycznych badań folklorystycznych na terenie miasta, już to z samej istoty folkloru łódzkiego, którego ciężar historyczno-społeczny i gatunkowy nie doczekał się do dnia dzisiejszego żadnego opracowania klasyfikującego i porządkującego w kategoriach choćby najogólniejszych.

Jedną z pierwszych publikacji dotyczących folkloru łódzkiego stanowi opublikowany w 1934 r. na łamach „Ludu” artykuł H. Brynerówny zatytułowany *Pieśni łódzkich pracowników*³⁰, zawierający zbiór 37 autentycznych pieśni spisanych od łódzkich służących i robotnic fabrycznych. Ten ciekawy materiał, po większej części stanowiący zniekształcone warianty pieśni wiejskich nie został, niestety, opatrzony szerszym komentarzem.

W tym samym okresie pojawiają się prace popularne, wywołujące materiał podaniowy tyczący początków Łodzi jako miasta. Są to przede wszystkim książeczki Kossmanna i Rachalewskiego³¹, będące literackimi wersjami krążących ustnie lub zapisanych tekstów.

Koniec lat trzydziestych sprzyja jednocześnie zainteresowaniu literaturą o Łodzi, czego najpełniejszym wówczas wyrazem była praca L. Stolarzewicza *Literatura Łodzi w ciągu jej istnienia*³², a także tom „Prac Polonistycznych” z 1937 r., w ramach którego zgrupowano artykuły poświęcone tym zagadnieniom³³. Warto również odnotować, że rok 1938 przynosi pierwszy obszerniejszy

²⁹ Z. Hajkowski, *Boruta w literaturze pięknej. Rzecz o regionalnym motywie literackim*, „Prace Polonistyczne” 1937, seria I; I. Lechowca, *Pozycja Reymonta wobec kultury ludowej*, tamże 1968, seria XXIV; V. Krawczyk, *Walory etnograficzne i folklorystyczne...*, tamże 1970, seria XXVI.

³⁰ H. Brynerówna, *Pieśni łódzkich pracowników*, „Lud” 1934—35, t. 33.

³¹ E. O. Kossmann, *Śladami dawnej Łodzi*, Łódź 1934; S. Rachalewski, *Baśń i legenda Łodzi*, Łódź 1935; tenże, *Zastygły nurt życia. Łódź, która odeszła*, Łódź 1938; tenże, *Szabla na kilimie*, Łódź 1938.

³² L. Stolarzewicz, *Literatura Łodzi w ciągu jej istnienia. Szkic literacki i antologia*, Łódź 1935.

³³ Tenże, *Materiały do bibliografii literacko-kulturalnej Łodzi*, „Prace Polonistyczne” 1937, seria I; T. Czapczyński, *Łódź w świetle niektórych utworów literackich*, tamże, s. 303—312; M. Romankówna, *„Ziemia obiecana” Reymonta a rzeczywistość łódzka*, tamże, s. 85—108.

przyczynek R. Kaczmarka zatytułowany *Legenda o Pawle Łodzi Kubowiczu w świetle prawdy historycznej*³⁴.

W pierwszych latach powojennych znikomy dorobek badawczy nad folklorem łódzkim został wzbogacony o cenne pozycje przyczynkarskie E. Ajnenkiela poświęcone pieśni rewolucyjnej w dziejach łódzkiej klasy robotniczej³⁵. Lata pięćdziesiąte natomiast przyniosły szereg pozycji popularnych z dziejów Łodzi³⁶, na kartach których przewijały się liczne wątki i motywy folklorystyczne, pozbawione jednakże komentarza naukowego i nie poarte odpowiednią dokumentacją źródłową.

Wśród opracowań przeznaczonych dla szerszego czytelnika na uwagę zasługuje jedna tylko, poprzedzona rzetelnymi studiami,

³⁴ R. Kaczmarek, *Legenda o Pawle Łodzi Kubowiczu w świetle prawdy historycznej*, Łódź 1938. Por. tegoż, Wiktor Dłużniewski, *Pierwszy piewca Łodzi*, „Prace Polonistyczne” 1955, seria XII, s. 381—402.

³⁵ E. Ajnenkiel: *Pieśni łódzkich barykad*, „Budowa” 1936, nr 3; *U kolebki polskiego hymnu robotniczego*, „Wymiary” 1938, nr 5, s. 118—119; *Pieśń bojowców*, „Wymiary” 1938, nr 1, s. 14—15; *Poezja X Pawilonu*, „Wymiary” 1939, nr 11 i 12; *Pieśń rewolucyjna — to dynamit*, „Pobudka” nr 9, s. 9; *Dzień 1-go Maja w pieśni i poezji robotniczej*, „Robotnik” 1945, nr 107, s. 4; *Spod hitlerowskiego jarzma (o pieśni i poezji z okresu walki z okupantem)*, tamże, nr 9, s. 12—13; *Kobieta i dziecko w dawnej pieśni robotniczej*, tamże 1948, nr 18; *Święto majowe w pieśni*, „Tydzień Robotnika” 1948, nr 18; *Śpiewy historyczne proletariatu polskiego*, tamże, nr 13—14; „*Kantyczki*” rewolucyjnego proletariatu, tamże; *W lochach carskich więzień brzmiała pieśń buntu i walki*, tamże, nr 6; *Polskie rewolucyjne pieśni robotnicze z lat 1875—1915*, „Prace Polonistyczne” 1948, seria VI, s. 243—282; *Wydawnictwa i drukarnia Proletariatu w Łodzi*, tamże 1953, seria XI, s. 275—286; *Piosenki i wiersze robotnicze Łodzi w latach 1882—1936*, tamże 1958, seria XIV, s. 181—226; *Czerwona lutnia. Pieśń robotnicza*, Łódź 1964.

³⁶ F. Bąbol, J. Miller, *Łódzkie barykady. Wspomnienia uczestników rewolucji 1903—7 roku*, Łódź 1955; I. Tuwim, *Łódzkie pory roku*, Kraków 1956; E. Szuster, *U stóp starego komina*, Łódź 1957; H. Duninówna, *Gawędy o dawnej Łodzi*, Łódź 1958; *Łódź od A do Z „Informator Uniwersalny”*, pod red. H. Rudnickiego, Łódź 1958; L. Gomolicki, *Wieczory nad Łódką*, Łódź 1959; J. Poznański, *Pamiętnik z Gęty Łódzkiego*, Łódź 1960; D. Sierakowiak, *Dziennik*, Warszawa 1960; S. Rapalski, *Byłem w piekle*, Łódź 1960; A. Berkowicz, *Geyerowska legenda*, Łódź 1961; W. Biliński, *Łódź jaką znam*, Łódź 1962; B. Garncarska, *Fortuna kołem się toczy*, Łódź 1962; Z. Konicki, *Z dziejów miasta Łodzi*, Łódź 1962; W. Rymkiewicz, *Trzystu pod Dobrą*, Łódź 1963; Z. Gostkowski, „*Dziennik Łódzki*” w latach 1884—1892, Łódź 1963; *Ucieczka przedmieścia*, Łódź 1963; A. Izerski, *Widzowski królik*, Łódź 1964; W. Lemiesz, *Strzał przed fabryką Biedermana*, Łódź 1964; W. Jażdżyński, *Reportaż z pustego pola*, Łódź 1965; H. S. Dinter, *Dzieje wielkiej kariery. Łódź 1332—1860*, Łódź 1965; W. Rymkiewicz, *Widok z Księżego Młyna*, Łódź 1966; D. Bieńkowska, *Kawaler Różanego Krzyża*, Łódź 1966; H. Duninówna, *Kwiaty wśród dymów*, Łódź 1969; J. Urbankiewicz, *Za płotem Paradyżu*, Łódź 1969; tenże, *Muzy przy krosnach*, Łódź 1968; Z. Konicki, *Dziwy nad Łódką czyli nowy łódzki bazar*, Łódź 1970; E. A. Jarzyński, *Tajemnice starych kamienic*, Łódź 1972.

pozycja — jest nią książka J. Dunina *W Bi-Ba-Bo i gdzie indziej*³⁷, poświęcona humorowi i satyrze łódzkiej. Dunin jest również autorem ważkiego i dotychczas jedynego publikowanego przyczynku poświęconego ulicznej piosence Łodzi robotniczej zatytułowanego *O piosence z robotniczego miasta*³⁸. Pieśń w życiu robotniczej Łodzi zainteresowała w ostatnich latach szerszy krąg badaczy: historyków kultury robotniczej³⁹, muzykologów⁴⁰, etnografów⁴¹ i folklorystów⁴².

Na uwagę zasługują również prace historycznoliterackie związane z zabytkami literatury o Łodzi⁴³, dziejami łódzkiego teatru robotniczego w okresie międzywojennym⁴⁴ i bibliografie czasopism łódzkich⁴⁵ niezwykle pomocne w badaniu dawnego folkloru łódzkiego.

Skrótowo nakreślony wyżej stan badań nad folklorem Łodzi wyraźnie wskazuje jak niewiele zrobiono w tej dziedzinie. Łódzki folklor jest zagadnieniem skomplikowanym, wymagającym zdefiniowania pojęcia i wyznaczenia jego desygnatów. W aspekcie historycznym i społecznym kontekst treściowy tego pojęcia obejmuje bowiem zagadnienia takie jak: autentyczny folklor przedmieść i naturalnych dzielnic miasta, folklor narodowościowy i importowany przez przybyszów, folklor robotników fabrycznych i fabrykantów, folklor rewolucjonistów. Inwentaryzacja auten-

³⁷ J. Dunin, *W Bi-Ba-Bo i gdzie indziej. O humorze i satyrze z Miasta Łodzi od Rozbickiego do Tuwima*, Łódź 1966.

³⁸ Tenże, *O piosence z robotniczego miasta*, „Prace Polonistyczne” 1966, seria XXII, s. 140—166.

³⁹ W druku znajduje się obszerna praca W. L. Karwackiego pt. *Piosenka w środowisku robotniczym* („Polska Klasa Robotnicza”, t. 5 i t. 6).

⁴⁰ A. Pellowski, *Kultura muzyczna Łodzi do r. 1918*, Łódź 1971 (maszynopis pracy doktorskiej w Bibliotece UŁ).

⁴¹ I. Lechowa, *Tradycyjne zwyczaje świąteczne w łódzkim środowisku robotniczym (1890—1939)*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi” 1967, seria etn. nr 11, s. 130—164; J. P. Dekowski, *Zwyczaje i obrzędy weselne łódzkich rodzin robotniczych*, tamże, s. 165—192; tenże, *Pieśń robotnicy fabrycznej*, tamże, s. 226.

⁴² V. Krawczyk, *The reception of the traditional folk-songs in the industrial working class' folklore of Central Poland*, „Actes”, Paris 1973.

⁴³ A. Kowalska, *Nieznany łódzki utwór sceniczny o „ziemi obiecanej”*, „Prace Polonistyczne” 1966, seria XXII; taż, *Wyprawa do Ameryki...* tamże 1969, seria XXV.

⁴⁴ H. Karwacka, *Z dziejów łódzkiego amatorskiego teatru robotniczego w latach 1918—1939*, [w:] *Studia i materiały do dziejów Łodzi i okręgu łódzkiego*, Łódź 1962, s. 109—157.

⁴⁵ M. B. [M. Baruch], *Spis bibliograficzny druków łódzkich*, Łódź 1896; H. Malanowicz, *Łódzkie czasopisma literackie i z literaturą związane w okresie dwudziestolecia 1918—1939*, „Prace Polonistyczne” 1960, seria XXVI; W. Kaszubina, *Czasopiśmiennictwo łódzkie w latach 1863—1914*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1970, t. 6.

tycznych przekazów ustnych, a raczej dziś już tylko ich reliktyw powinna jak najszybciej być przedmiotem zainteresowania Towarzystwa Przyjaciół Łodzi, muzeów i innych instytucji powołanych do gromadzenia zabytków folkloru łódzkiego. Historykom literatury pozostaje ogromne pole do działania poprzez badanie przekazów zawartych w pamiętnikach, czasopismach, drukach ulotnych, broszurach brukowych i manuskryptach samorodnych literatów. Zagadnieniem palącym jest również przebadanie wątków folkloru miejskiego Łodzi w literaturze związanej tematycznie z dziejami miasta (Świdorski, Gliszczyński, Bartkiewicz, Reymont, Jaremski, Łąpiński i inni), wśród której niemało pozycji nosi znamiona daleko posuniętego autentyzmu⁴⁶.

⁴⁶ Szczególniejszą uwagę należałoby zwrócić zwłaszcza na następujące pozycje: W. Pawlak, *Kamienica wielkiego miasta*, Łódź 1938; tenże, *Karuzela i inne opowiadania*, Łódź 1959; I. J. Singer, *Di brider Ashkenazi*, Warszawa 1936 (przekł. ang.: *The Brothers Ashkenazi*, London 1936); L. Rudnicki, *Stare i nowe*, Łódź 1946.